

Lennert Savenije, *Nijmegen, collaboratie en verzet. Een stad in oorlogstijd* (Nijmegen: Vantilt, 2018, 544 pp., ISBN 9789460043789).

75 jaar geleden bevrijdden de geallieerden West-Europa. In Nederland verliep hun opmars moeizaam door de mislukking van Operatie Market Garden in september 1944. De bevrijding liep vast en het land splitste als gevolg daarvan in tweeën: het zuiden vierde vanaf september 1944 de herwonnen vrijheid, het noorden zou tot mei 1945 de zwaarste periode van de bezetting ondergaan. Nijmegen en de Waalbrug werden tijdens Operatie Market Garden wel ingenomen door de geallieerden. In de aanslepende strijd werd de stad vervolgens maandenlang een frontstad. Die operaties eisten een hoge tol: er vielen honderden burgerslachtoffers en de schade aan de stad was groot. Enkele maanden eerder had Nijmegen het al zwaar te verduren gekregen: op 22 februari 1944 trof een geallieerd bombardement de stad. Die aanval maakte deel uit van een reeks bombardementen op Duitse militaire doelwitten met als doel de bezetter te verzwakken. Ongeveer achthonderd burgers in Nijmegen kwamen om het leven en stad bleef verwoest achter.

Over de bevrijding en het geallieerde bombardement verschenen al verschillende studies. Het bestaan van het Bevrijdingsmuseum in Groesbeek (sinds 2019 Vrijheidsmuseum) droeg hiertoe bij. Ook internationaal kon het onderwerp al op belangstelling van militaire historici rekenen: recent nog verscheen het boek *Arnhem: The Battle for the Bridges, 1944* (2018) van de Britse historicus Antony Beevor. Lennert Savenije biedt nu een volwaardig overzichtswerk over deze stad in oorlogstijd. *Nijmegen, collaboratie en verzet. Een stad in oorlogstijd* is de handelseditie van het proefschrift dat hij in 2018 verdedigde aan de Radboud Universiteit Nijmegen. De hoofdvraag van zijn studie is onder welke omstandigheden en overtuiging iemand in Nijmegen tijdens de Tweede Wereldoorlog toetrad tot het verzet of de collaboratie. Wat was de interactie tussen verzetsdeelnemers, collaborateurs en de bezetter in de stad? Op basis waarvan werden keuzes gemaakt, en in welke context gebeurde dat precies? Savenije beschouwt verzet en collaboratie hierbij als dynamische begrippen, en bekijkt het verleden niet in zwart-, wit- of grijs tinten maar als veelkleurig. Daarmee ontwijkt hij de klip van een gemakkelijk moralisme, maar door de focus op het spectrum collaboratie-verzet, blijft deze studie niettemin klassiek van opzet.

Savenije schetst de oorlogsgebeurtenissen in de stad tegen de achtergrond van de nationale en internationale ontwikkelingen. De auteur start in 1936 met de opening van de Waalbrug en de hoge verwachtingen die daarmee in crisistijd gepaard gingen. In de jaren die volgden, werd

de nakende oorlog al merkbaar. Als grensstad maakte Nijmegen de ontwikkelingen in nazi-Duitsland en de mobilisatie van de Nederlandse militairen in 1939 van dichtbij mee. Het fascisme manifesteerde zich in de stad met een relatief sterke aanhang voor Zwart Front en Verdinaso. Nijmegen was vervolgens een van de eerste steden die in mei 1940 onder de voet werd gelopen door het Duitse leger. De meeste Nijmegenaren schikten zich naar de nieuwe machthebber. Er waren hier en daar wel wat uitingen van burgerlijk verzet, maar de relatie tot de Duitse bezetter werd nooit op de spits gedreven. Deze situatie bleef constant in 1941 en 1942. Conflict met de nazi's werd vermeden. Slechts een enkeling dacht daar anders over en legde de eerste kiem voor georganiseerd verzet. De uitsluiting en uiteindelijke deportatie van de honderden joden in Nijmegen zorgden ook niet voor conflict of openlijk protest. Vanaf oktober 1942 werden de joden opgepakt en afgevoerd, net als in andere gemeenten met behulp van de gemeentepolitie. De auteur beschrijft hoe de meeste joden zich plichtgetrouw lieten wegvoeren, maar hoe sommigen ook kans zagen onder te duiken.

1943 betekende het keerpunt in de Tweede Wereldoorlog, ook voor Nijmegen. De bezetting woog steeds meer op het dagelijks leven. Mensen kampten in toenemende mate met schaarste en werden geconfronteerd met een verharding van het nationaalsocialistische bewind. De greep van de nazi's op het openbaar bestuur nam toe. Hierover uitte de lokale bevolking haar ongenoegen tijdens de April-meistakingen. Aanleiding voor de protesten was de maatregel dat oud-soldaten alsnog krijgsgevangen werden gemaakt. De Nijmeegse universiteit sloot tegelijkertijd de deuren nadat studenten werden verplicht om een loyaliteitsverklaring te ondertekenen. De bezetter trad steeds autoritairder op tegen deze uitingen van ongenoegen. In reactie op al deze ontwikkelingen kwam het verzet tot wasdom en werd onderduiken verder geprofessionaliseerd. Tot vervolgens op 20 september 1944 de geallieerden Nijmegen konden innemen, rekeningen vereffend werden en voor de stad een periode van herstel werd ingeluid.

Voor zijn onderzoek heeft Savenije een brede plejade aan bronnen geraadpleegd zoals historische kranten, egodocumenten en ambtelijke stukken. Het levert een goed gedocumenteerd verhaal op over een stad in oorlogstijd. In het boek zijn tevens zeer veel illustraties van de stad en haar inwoners opgenomen. De foto's maken het betoog visueel aantrekkelijk, maar uitgebreidere bijschriften hadden die bronnen beter kunnen duiden. Wie de individuen en organisaties op de foto's zijn, maakt de lopende tekst echter wel vaak duidelijk. De Nijmegenaren die kozen voor verzet of collaboratie, vormen de rode draad in dit boek. Savenije schetst duidelijk in welke context zij konden handelen en hoe collaboratie en verzet zich tot elkaar verhielden.

Welke motieven aan de houdingen van de diverse groepen in de bevolking ten grondslag lagen, wordt minder overtuigend aangetoond. In zijn conclusie geeft Savenije aan dat hiervoor in vele gevallen een gebrek aan bronnen is. Bronnen uit de oorlog zelf zijn er immers in beperkte

mate: verzetsdeelnemers vertrouwden tijdens de bezetting weinig aan het papier toe en collaboratiebewegingen hebben zich tijdens de bevrijding snel van mogelijk belastende documenten ontdaan. Savenije moet daarom noodgedwongen gebruik maken van naoorlogse bronnen, zoals getuigenverklaringen die werden opgesteld in het kader van de bijzondere rechtspleging.

De studie toont aan dat de algemene oorlogscontext en de ontwikkeling van het verzet en de collaboratie in Nijmegen nauwelijks afwijken van de nationale tendensen. Een dergelijke conclusie roept de vraag op wat de zin van een dergelijke lokale bezettingsgeschiedenis dan is. Volgens de auteur kan 'het maken van een internationale vergelijking van lokale ervaringen of gebeurtenissen (...) onze blik op het verleden (...) alleen maar scherper maken' (408). En hij betoogt verder: 'De lokale geschiedschrijving vormt een brug tussen de biografische benadering en de aanpak van de grote greep die nu al decennia de oorlogsgeschiedenis domineert. Het toont de praktijk van de theorie, de uitwerking van beleid en het handelen van mensen in hun woon- en werkomgeving' (408). In theorie is dat natuurlijk het geval, maar wat als de praktijk van het lokale onderzoek het bestaande nationale beeld bevestigt? Volstaat de schaalwisseling dan om de oorlog met frisse ogen te bekijken, of is er juist niet vooral een conceptuele perspectiefverschuiving nodig?

Helen Grevers, Vredescentrum Antwerpen